

HADİS UYDURMACILIĞININ TESPİTİNDE KULLANILAN BİR RİVÂYETİN TETKİK VE TAHLİLİ: ‘HZ. PEYGAMBER’E YALAN İSNÂD EDİLMEDİĞİ ZAMANDA HADİS NAKLEDERDİK’

Selahattin Aydemir*

Öz

İslâm dininin iki temel kaynağı olan Kur’ân ve hadîsin birbirlerini desteklemeleri beklenirken ikinci ana kaynağa bazı uydurmaların dâhil edilmesi, birinci ana kaynağa aralarında çelişki varmış gibi bir tehlikenin oluşmasına sebep olabilmektedir. Fitne olayları sonrası siyasî ve itikâfî oluşumların düşüncelerini nebevî kaynaklı göstermek için Hz. Peygamber adına yalan uydurma girişimleri karşısında münekkit muhaddisler hadîs usûlünün temellerini oluşturan çeşitli yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Ümmet birliğinin bozulması sonrası gelişigüzel nakledilen rivâyetlere karşı hassasiyet daha da artmış ve çokça hadîs rivâyet etme faaliyeti hoş karşılanmamıştır. Bundan dolayı muhaddisler bilinen râvî ve hadîslerin rivâyetine ağırlık vermişlerdir. Hadîs ve hadîs usûlü kaynaklarında bunun örneklerinden biri olarak İbn Abbâs’ın, Bûseyr’in bazı hadîslerini tekrarlatması veya onlara kulak asmaması rivâyeti öne çıkmaktadır. İbn Abbâs’ın uydurma faaliyetinin olduğu bir ortamda gösterdiği tepki gayet normal iken bu tutumunun kaynağında Bûseyr’in veya onun naklettiği hadîslerin sebep olup olmadığının bilinmesi gerekmektedir. Bunun için rivâyetler sened açısından değerlendirildikten sonra metin tenkidi ve Bûseyr hakkında elde edilecek bilgiler üzerinden bir yorumlamaya tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Uydurma, İbn Abbâs, Bûseyr b. Ka’b, Rivâyet.

THE STUDY AND ANALYSIS OF A NARRATION REFERRED TO IN THE ASCERTAINMENT OF HADİTH CONCOCTING: ‘WE WOULD CONCOCT HADİTHS WHEN NO LIES WERE ATTRIBUTED TO THE PROPHET MOHAMMED’

Abstract

While it is expected that the Qur’an and the hadiths, as the two fundamental sources of Islam, support one another, adding some fabricated ones to the second primary source could have formed the basis for peril of being a contradiction between the first and the second primary sources. After the events of fitna, hadiths scholar critics developed various approaches underpinning the methodology of hadiths as opposed to political and religious groups who attempted to fabricate lies on behalf of Prophet Mohammed to show that their views are prophetic. Following the breakdown in the unity of the ummah, sensitivity increased even more towards indiscriminately narrated hadiths and the act of narrating too many hadiths was regarded unwelcome. For this reason, hadiths scholars have focused on the narratives of eminent narrators together with well-known hadiths. As an example of this situation in the sources of hadith and hadith methodology, the narrative that Ibn Abbas made some narrations narrated by Buseyr repeated or disregarded them, comes on the front line. It is required to be known if Buseyr himself or the hadiths narrated by himself lay at the root of the attitude of Ibn Abbas, though his reaction is simply usual in a place where fabricating is quite common. For this reason, after the narrations are evaluated in terms of truthfulness, they will be subject to an interpretation over information which is to be elicited from textual analysis and regarding Buseyr.

Keywords: Hadith, Fabricated, Ibn Abbas, Busayr b. Ka’b, Narrative.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi İslâmî İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
e-mail: selahattinaydemir@kayseri.edu.tr - ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8102-7405>

Atrif/Citation: Selahattin Aydemir, “Hadis Uydurmacılığının Tespitinde Kullanılan Bir Rivâyetin Tetkik ve Tahlihi: ‘Hz. Peygamber’e Yalan İsnâd Edilmediği Zamanda Hadîs Naklelerdik” BAİD 11 (Haziran 2020): 10-38.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca bazı kişi veya gruplar fikirlerini topluma kabul ettirme adına desteğiyle kuvvet bulacaklarını düşündükleri kimi varlıklar adına yalan söylemeye cüret etmişlerdir. Bunlar, Kur'ân mevzu bahis olduğunda ayet uydurmadıkları¹ için onların te'vili yoluyla dinin asıllarına uymayan çıkarımlara başvurarak ayetleri istismar etmek isteseler de bu amaçlarında hedeflerine tam anlamıyla ulaşamadıkları malumdur. Kur'ân'dan sonra dinin ikinci temel kaynağı olan Rasûlullâh'ın sünnet ve hadîsleri, Müslümanlar nezdinde yaklaşım ve metot farklılığına rağmen etkisi ve otoritesi genel olarak bütün oluşumlar tarafından kabul görmüştür. Ayrıca Hz. Peygamber'in dinî meselelerde kendi adına hüküm verme veya söz söyleme yetkisini kimseye vermediğinin bilinmesi yanında onun adına yapılan uydurmalara karşı uyarılar da hadîslerde yer almaktadır.² Buna rağmen Rasûlullâh'ın otoritesinden yararlanmak isteyen ekollerin çeşitli saiklerle hadîs uydurma yoluna tevessül ettikleri eserlerdeki rivâyetlerden anlaşılmaktadır.

İslâm dininin ana kaynakları olan ayet ve hadîsler, inanç ve amelin temelini oluşturduğundan Müslümanlar onları anlamak için ciddi bir çaba ve araştırma içine girmişlerdir. Bu idrak faaliyeti büyük bir anlam taşımaya karşın bazı grupların kendi anlayış, düşünce ve ideolojileri çerçevesinde nassları te'vil etmesi de söz konusu olmuştur. Hatta hiziplerin bazı mensupları, kendilerinin nebevî kaynaklı olduğunu gösterme adına siyasî ve itikâdî alandaki iddialarını kuvvetlendirmek için mevzû hadîse başvurmuşlardır. Ancak uydurma rivâyetle yapılan istismar, Kur'ân'a aykırı bilgi içerdiğinde birbirini desteklemesi beklenen iki kaynağın aralarında aykırılıkların oluşmasına bağlı olarak insanların zihninde İslâm dini hakkında şüphe ve tartışmaların yaşanmasına varan

¹ en-Nisâ' 4/48; el-Mâide 5/103; en-Nahl 16/116; el-Ankebût 29/3, 68; es-Sâffât 37/158 ayetlerinde Allah adına yalan ve uydurmadan söz edilmektedir.

² "Kim benim adıma (kasten) yalan uydurur ise cehennemdeki yerine hazırlansın!" el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh* (Kâhire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400/1980), "İlm", 38; "Benim ağzımdan yalan uydurmayın! Her kim ağzımdan yalan söyler ise Cehennem'e girsin!" Buhârî, "İlm", 38; "Bana yalan nisbet etmek başkalarına nisbet etmek gibi değildir. Kim benim üzerime kasten yalan uydurur ise Cehennem'de oturacağı yere hazırlansın!" Buhârî, "Cenâiz", 33; "Kim yalan olduğu görüşünde olduğu halde benden hadîs nakleder ise o iki yalancıdan birisidir." Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrût: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, ts.), "Mukaddime", 1/8.

sonuçlara yol açmaktadır.³ Bu yüzden uydurma hadîslerin varlığı rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşımı beraberinde getirmiş hatta hadîs inkârına varan sonuçlar doğurmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer döneminde yönetimde gösterilen kabiliyetle orantılı olarak ümmetin birliği sağlanmış ve mevzû' hadîslere başvurulmasına fırsat verilmemiştir. Yani Hz. Peygamber'in vefatından sonraki yaklaşık yirmi beş yıllık süreçte etkisi sınırlı bazı gelişmeler dışında fitnenin az olması sebebiyle toplumda var olan birlik, sükûnetin hâkim olmasını sağlamıştır. Hz. Ebû Bekir ve Ömer döneminde istishâd yoluyla ehil olmayanların hadîs rivâyetine engel olunmuş ancak bu uygulamanın hadîs uydurmacılığı ile ilgili olduğuna dair kitaplarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.⁴

Hadîs uydurma faaliyetinin ne zaman başladığına dair farklı yaklaşımlar olsa⁵ da Hz. Osmân'ın şehit edilmesi sonrası fırkaların oluşması ve Hz. Alî'nin şehit edilmesi sonrası birliğin bozulması fitnesi üzerinde yoğunlaşma artmaktadır.⁶ Hz. Osmân'ın şehadeti sonrası otoritenin güç kaybetmesi ve Müslüman toplumunun tefrikaya düşmesi hadîs uydurma için sebeplerin oluşmasına neden olmuştur. Hz. Osmân'dan sonra Hz. Alî'ye beyat edilmesi de ümmetin birliğini sağlayamamıştır. Hatta Hz. Alî'nin, Peygamber'in yakını olması, halifeliğine rağmen başkaldırıya uğraması, Hâricîlerin küfür ithamı ve Emevî yönetiminin hakarete (sebb) varan söylemleri gibi sebepler ona ve ailesine karşı aşırı sevgiye (hubb) dönüşmüştür.⁷ Bu sevgi istismarı Hz. Peygamber ve Ali adına önüne geçilemeyecek şekilde hadîs uydurulmasına sebep olmuş, zamanla siyâsî

³ Kur'ân ile sahîh sünnet arasında çelişki olamayacağından Kur'ân'a aykırı olan söz(ler) Hz. Peygamber'e ait olamaz. Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Âlim ve'l-müteallim*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kâhire: Matbaatu'l-Envâr, 1368), 25.

⁴ Münekkit âlimler sahâbe döneminde hadîs rivâyetine şahit istenmesi sebebiyle râvî inceleme tasnifini, bu dönemden başlatmıştır. el-Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed en-Nisâbüri, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 225.

⁵ M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadîsler Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi* (İstanbul: İFAV, 1997), 19-26.

⁶ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali, *el-Mevzûât*, (Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1386/1966), 6-9; Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuh* (Beyrût: Dâru'l-İlm, 1430/2009), 267.

⁷ ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-Muntekâ min minhâci'l-i'tidâl fi nakzı kelâmi Ehli'l-i'tizâl* (Riyâd: er-Riâseti'l-Amme li idâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1413/1993), 480.

ve itikâdî oluşum gösteren grupların pek çoğunun mevzû' hadîse başvurması rivâyetlere karşı hassasiyeti artırmıştır.⁸

Hadîs ilmi açısından önemli olan mevzû hadîse dair kitap, tez, makale ve bildiri boyutunda yapılan çalışmalar ilim dünyasına önemli katkılar sağlamıştır. M. Yaşar Kandemir *Mevzû Hadîsler Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi* adlı doktora çalışmasında hadîs uydurma sebepleri, hadîs uyduranlar ve bunlara karşı muhaddislerin çabaları, mevzû' hadîslerin tanınması ve mevzû' hadîslerin İslâm'a verdiği zararlar çerçevesinde konuyu etraflıca incelemiştir. Talat Koçyiğit *Mevzû Hadîslerin Zuhuru* adlı makalesinde özellikle Hz. Osmân'ın şehit edilmesiyle başlayan süreçteki siyasî karışıklıklara bağlı fırka ve hiziplerin ortaya çıkması ve onların görüşlerini desteklemek için hadîs uydurma faaliyeti üzerinde durmuştur. Bu gelişmelere karşı hadîs usûlü ilminin temel kaidelerinin oluştuğunu vurgulamıştır. Mevzû' hadîslere dair mevcut çalışmalardan sonra ayrıntıya dair bilgiler üzerinden özel çalışmalara gereksinim duyulmaktadır.

Hadîs uydurmacılığında siyasî ve itikâdî ekollere bağlı genel anlayışlar yanında tek tek râvî üzerinden yapılan özel yaklaşımlar da söz konusudur. Ümmetin birliğini ortadan kaldıran fitne olayları sonrası hadîs vaz'ına dair nakledilen bazı rivâyetler hadîs tarihî ve usûlü kitaplarında referans kabul edilmektedir. Kaynaklarda hadîs uydurmanın varlığına işaret eden örnek(ler) bilgi inşasında çoğu zaman bir râvî veya tekil rivâyet üzerinden yapılmaktadır. Hâlbuki konu ile ilgili râvî ve rivâyetin ayrıntılarına vakıf olmak ve elde edilen bilgiler üzerinden bakış açısının geliştirilmesi gerekmektedir. Muksirûndan olan İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-688) hadîs rivâyetinde bulunan Büşeyr b. Ka'b'a (ö. ? [81-90]) olan tavrının râvî ve uydurma rivâyetlere karşı bir tepki olduğu kanaati müstakil hadîs usûlü kitaplarından önceki kaynaklarda dahi yer alması ve bu kabulün hâlâ hâkim düşünce olması bu rivâyetin bağlamını ve nasıl anlaşılması gerektiğinin incelenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ahmed Nâim'in: "*İsnâd ve ricâl tenkidinin ilk ortaya çıkışı ne Buhârî ne de Muhammed b. İshâk zamanında olmayıp 'Allah Rasûlü şöyle buyurdu.'* denilmeye başladığı gündür"⁹ ifadesi çalışmanın konusu olan rivâyeti daha anlamlı

⁸ Sahâbenin birbirini tenkit etmesi, ilk dönemden itibaren hadîslerin sahîhini sakiminden ayırma çabasına işaretettir. Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkitinin Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İFAV, 2015), 40-47.

⁹ Ahmed Nâim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Türkiye Diyanet Başkanlığı Yayınları, 1976), 1/79.

kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada ilgili rivâyette verilen bilginin doğruluğu, doğru ise bağlamı ve bu bağlamın nasıl anlaşılması gerektiği üzerinden akademik bir inceleme hedeflenmektedir. Bu yüzden İbn Abbâs'ın Büşeyr'e karşı gösterdiği bu yaklaşıma sebep olacak onun adâlet, zabt veya rivâyetlerine dair hadîs ilmi ya da usûlüne dair bilgiye ulaşmaya çalışılacaktır. Ayrıca Ehl-i hadîsin usûl kitaplarında mevzû' hadîse karşı gösterilen tavrın açık bir delili olarak kullanılan bu rivâyet senet ve metin yönüyle araştırılacaktır.

1. Hadîs İlmî ve Usûlî Açısından Mevzû' Hadîs

Hadîs usûlünde uydurma hadîs için mevzû', muhtelak, masnû' ve batıl terimleri kullanılmıştır.¹⁰ Hadîs uydurma haddizatında Hz. Peygamber'e iftira olsa da ona nisbeti sebebiyle mevzû' rivâyetlere de hadîs ifadesi kullanılmıştır. Hadîs rivâyetine karşı dikkatli olmada ve hadîs usulü ilminin teşekkülünde en önemli sebep Hz. Peygamber'e yalan isnâd etme girişimleri olmuştur. Müslümanlar arasındaki siyasal gelişmelere bağlı oluşan yönetim boşluğunu ve ümmet birliğinin bozulmasını fırsat bilen çeşitli gruplar hadîs uydurmaktan çekinmemişlerdir. Dolayısıyla rivâyetleri araştırma ve incelemenin öncü sebebi hadîs uydurma faaliyetinin ortaya çıkması görülmüştür.¹¹ Bu yüzden amaç ne olursa olsun hadîs uydurma ve uydurulan rivâyeti belirtmeden nakletme en kuvvetli cerh sebebi kabul edilmiştir.¹²

Hz. Peygamber adına yalan isnâd etmeyi nehyeden ikazlar hadîs kaynaklarında yer almaktadır.¹³ Hz. Ebû Bekr'in "*Hz. Peygamber'den farklı hadîs rivâyetinde bulunuyorsunuz bu yüzden sizden sonrakiler ihtilafa düşer*"¹⁴ şeklindeki ifadesi hadîs rivâyetinde naklin ehemmiyetine

¹⁰ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Ömer, *İhtisâru ulûmî'l-hadîs*, (Ahmed Muhammed Şâkir'in "*el-Bâisü'l-hasîs*" şerhi ile) (Dâru İbni'l-Cevzî, 1435), 190.

¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed, *Telhîsu'l-habîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1989), 1/35.

¹² Ümmetin hâlâ kanayan yarası konumundaki mevzû' hadîslere pek çok nedenlerle tevessül edilmiştir. Hadîs uydurma yolunu tercih etmenin ana sebebi Müslüman kimliği ile yetinmeyenlerin anlayışlarına uygun olarak ara kimliklerle ortaya çıkması olarak görülebilir. Diğer alt başlıklar arasında şunlar sıralanabilir: Siyasî anlayış, itikâdî tartışma, fikhî mesele, dini koruma düşüncesi, Kur'ân'a teşvik, terğîb ve terhîb etme, asabî yaklaşım, şehir milliyetçiliği, menfaat elde etme, idarenin uygulamalarını meşru gösterme, kıssacıların abartması, zındıkların dini tahrif etme çabası. Kandemir, *Mevzû Hadîsler*, 27-61; Talat Koçyiğit, "Mevzû Hadislerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.

¹³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "İlm", 38, "Cenâiz", 33; "Mukaddime", 1/8.

¹⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/9.

işarettir. Hz. Ömer'in dini konulardaki hassasiyeti sebebiyle "Peygamber'den az rivâyette bulununuz"¹⁵ anlamındaki ikazı üzerine Medine'de rivâyetleri ihtiyaca binaen nakletmeleri, Irak'ta ise yeni Müslüman olanların Kur'ân'a ağırlık vermeleri gerektiği şeklinde anlaşılabilir.¹⁶ Hz. Osmân öncesi dönemde hadîs rivâyetlerine dair temel kaygı, râvînin zabtı sebebiyle eksiklik, hata, unutmama veya yanlış anlama kaynaklı olduğu öne çıkmaktadır.¹⁷

Rivâyetlerin çoğalmasa ve hadîs uydurulması üzerine duyulan endişelere karşı hadîs ilminde müteahhasıs olan âlimler, rivâyetlerin hepsini aynı kategoride değerlendirmemiş ve sorun olduğunu düşündükleri râvî veya rivâyet karşısında toplumu aydınlatan uyarılarda bulunmuşlardır.¹⁸ Uydurma rivâyetlere karşı gösterilen tepki teşekkül halindeki hadîs ilmi ve usûlünün temellerini oluşturmuştur.¹⁹ Tarihî süreçte Muhammed el-

¹⁵ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvînî, *es-Sünen*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), "Mukaddime", 3; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-İlm ve fadlihî* (Beyrût: Müessesetu'r-Rayyân & Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 2/238.

¹⁶ Hicrî birinci asrın ikinci çeyreğinde meydana gelen sosyal ve siyasal gelişmeler Müslümanlar arasında güven duygusunu zedelemiş ve hadîs rivâyetinde daha dikkatli olma sürecini tetiklemiş ve şekillendirmiştir. Bu yüzden Muâviye'nin (ö. 60/679), "Rasûlullâh'tan hadîs rivâyet ederken dikkat edin! Hadîs rivâyet edecekseniz Hz. Ömer zamanında bilinen hadîsleri rivâyet edin. Çünkü o, insanların Allah'tan en çok korkanıydı." ifadesi dikkat çekicidir. ed-Dârimî, Ebû Saîd Osman b. Saîd, *Reddu'l-İmâm ed-Dârimî Osman b. Saîd alâ Bişri'l-Merîsi el-Anîd* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/632-633.

¹⁷ Bu yüzden sahâbenin birbirlerine karşı nadiren kullandıkları kizb ifadesinden kastın yalan anlamından ziyade hata, yanlışlık şeklinde anlaşılması doğruya daha yakındır. Bünyamin Erul, "Sahabe Döneminde 'Tekzib' ve Tekzibin Mahiyeti: Rivayetlerdeki Tekzib İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 485-486.

¹⁸ Özellikle bid'at olarak değerlendirilen geç dönem tartışmaların Hz. Peygamber adına nakledilmesi hadîs rivâyetlerine karşı teenni ve ihtiyatı zorunlu kılmıştır. Bu yüzden hicrî ilk asırda rivâyetlere karşı istişhâd, yemin, hıfzı kontrol, yanlış rivâyeti düzeltme, az rivâyeti teşvik gibi bazı önlemlere başvurulmuştur. Buhârî, "İlim", 38; Müslim, "İlim", 14. Mustafa Karataş, "Hadîs Rivâyeti Karşısında Sahâbenin Tutumu", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 13, 14, 15 (1999), 190-193.

¹⁹ İlk hadîs uyduran râvînin tespitinin güçlüğüne rağmen gruplar arasında Şîa'nın hadîs uydurmacılığını başlattığı iddiası insaflı olan kendi mensuplarının da itirafıyla genel kabul görmüştür. İbn Ebî'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullâh, *Şerhu Nehci'l-Belâğa* (b.y.: Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1959), 10/48-49. Şîa'nın özellikle imâmet meselesi üzerinden iddialarına delil araması onları hadîs uydurmaya sevk etmiştir. Şîa'nın başlattığı bu yoldan muhalifleri de girmiş, birbirleri ve fikirleri hakkında hadîs uydurma faaliyetinin önü alınamaz bir hal almıştır. Mezhep taassubu, rekabeti, çatışması ve kampaşması kaynaklı olarak bazı mensuplarının kendi düşüncesini destekleyen rivâyet uydurması hadîs rivâyeti açısından kaos ve kargaşaya sebep olmuştur. Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyatı, 2013), 246-247. Bu anlayışla hadîs rivâyetleri, Hz. Peygamber'in bir konu hakkındaki

Gazâlî'nin (ö. 1996) "Müslümanların mevzû' hadîslerden gördüğü ezayı başka hiçbir şeyden çekmediği, bütün hadîslere şüphyle bakanların ortaya çıktığı ve zamanla Müslümanların onlardan kurtulmayı temenni ettikleri"²⁰ sözü durumun vahametine işarettir.

2. İbn Abbâs'ın Büşeyr (ö. ? [81-90]) ve Rivâyetlerine Tavrı

Hadîs ilmi ve usûlü kitaplarında İbn Abbâs'ın Büşeyr'e karşı ifadeleri kısmî lafız farklılıkları ile nakledilmektedir. Hadîs usûlüne dair önemli bilgilerin olduğu Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'inde yer alan Mukaddimesi'nde konuya dair rivâyetler şöyle nakledilmektedir:

عن طائوس، قال: جاء هذا إلى ابن عباس - يعني بشير بن كعب - فجعل يحدثه، فقال له ابن عباس: عد لحديث كذا وكذا، فعاد له، ثم حدثه، فقال له: عد لحديث كذا وكذا، فعاد له، فقال له: ما أدري أعرفت حديثي كله، وأنكرت هذا؟ أم أنكرت حديثي كله، وعرفت هذا؟ فقال له ابن عباس: «إنا كنا نحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ لم يكن يكذب عليه، فلما ركب الناس الصعب والذلول، تركنا الحديث عنه»

A: Tâvus (b. Keysân)'dan şöyle nakledilmiştir: "Bu (Büşeyr b. Ka'b), İbn Abbâs'a geldi ve hadîs rivâyet etmeye başladı. İbn Abbâs ona 'Şu, şu hadîsi tekrar et' dedi ve o da tekrar etti. Sonra tekrar ona hadîs rivâyet(ine devam) etti. O da yine 'Şu, şu hadîsi tekrar et!' dedi ve o da tekrarladı. Bunun üzerine Büşeyr, İbn Abbâs'a 'Hadîslerimin tamamını tanıdın da bunu mu bilemedin?' dedi. İbn Abbâs, ona 'Biz Hz. Peygamber'e yalanın isnâd edilmediği zamanda hadîs rivâyet ederdik. İnsanlar, hırçın ve uysal hayvanlara binince (herkesten hadîs rivâyet etmeye rıza gösterince)²¹ onlardan hadîs rivâyet etmeyi terk ettik' dedi."²²

عن مجاهد، قال: جاء بشير العدوي إلى ابن عباس، فجعل يحدث، ويقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فجعل ابن عباس لا يأذن لحديثه، ولا ينظر إليه، فقال: يا ابن عباس، مالي لا أراك تسمع لحديثي، أحدثك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولا تسمع، فقال ابن عباس: إنا كنا مرة إذا سمعنا رجلاً يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، ابترته أبصارنا، وأصغينا إليه بأذاننا، فلما ركب الناس الصعب، والذلول، لم نأخذ من الناس إلا ما نعرف

bilgilendirmesinin ötesinde fırkaların kendi iddialarına yardımcı olan nakiller aracı olarak görülmüştür.

²⁰ Muhammed Gazâlî, *Fikhu's-Sîre* (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîsiyye, 1965), 38.

²¹ Kâdî İyâd, Ebu'l-Fazl İyâd b. Mûsâ b. İyâd el-Yahsubî, *İkmâlu'l-mu'lim bi fevâidi Müslim* (Mısır: Dâru'l-Vefâ', 1419/1998), 1/120.

²² Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/12.

B: Mücâhid'den şöyle nakledilmiştir: “Büşeyr el-Adevî İbn Abbâs’a geldi ve ‘Rasûlullâh şöyle buyurdu, Rasûlullâh şöyle buyurdu.’ diyerek hadîs rivâyet etmeye başladı. İbn Abbâs hadîsine ne kulak veriyor ne dikkat kesiliyordu. Bunun üzerine o: ‘Ey İbn Abbâs! Senin hadîsimi dinlemediğini görüyorum, neden? Hz. Peygamber’den sana hadîs rivâyet ediyorum ama sen dinlemiyorsun!’ dedi. İbn Abbâs: ‘Biz, ‘Rasûlullâh şöyle buyurdu’, diyen bir adam işittiğimiz zaman hemen gözlerimizi ona çevirir, kulaklarımızı ona verirdik. İnsanlar hırçın ve uysal hayvanlara bindiğinde (herkesten rivâyet etmeye başladığında) sadece insanlardan bildiklerimizi almaya başladık’ dedi.”²³

Tâvus’un h. 33 yılında doğması, İbn Abbâs’ın h. 64 yılında Mekke’den Tâif’e gitmesi ve Büşeyr’in Irak’tan Mekke’ye gelmesi diyalogun h. 50-64 arasında olduğuna işaretler. İbn Abbâs’ın Büşeyr’e söylediği bu ifadeler Ehl-i hadîs ana kaynaklarında hadîs uydurmacılığının başladığına dayanak olarak kullanılan öncü rivâyetlerdendir.²⁴ Bu ifadelerin delil olarak kullanılmasında sözün Hz. Peygamber’e yakın ve hadîs ilminde önemli bir konumu olan İbn Abbâs’a ait olması etkili olmaktadır. İbn Abbâs’a nisbet edilen bu rivâyet toplumda hadîs uydurmacılığının belli bir oranda varlığının kabulü şeklinde anlaşılmalıdır. Bu bilgi daha önce ifade edildiği gibi hadîs uydurma faaliyetinin Hz. Osmân ve Hz. Alî’nin şehit edilmesi sonrası bilgisiyle de uyuşmaktadır.

2.1. Rivâyetlerin Kullanıldığı Kaynakların Tespiti

Abdullâh b. Abbâs’a aidiyeti sebebiyle mevkûf olan ilgili rivâyetlerin geçtiği kaynaklar şunlardır: **A:** Dârimî (ö. 255/869),²⁵ Müslim (ö. 261/875),²⁶ Sa’dân (ö. 265/879),²⁷ İbn Mâce (ö. 273/887),²⁸ Ebû Zür’a ed-Dımaşkî (ö. 281/894),²⁹ İbn Hibbân (ö. 354/965),³⁰ İbn Adî (ö. 365/975),³¹

²³ Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/13.

²⁴ Örneğin Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/12-13; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn* (Riyâd, Dâru’s-Samîi, 1420/2000), 1/39.

²⁵ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân, *es-Sünen* (Beyrût: Dâru’l-Beşâir, 1434/2013), Mukaddime, 178.

²⁶ Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/12.

²⁷ Sa’dân b. Nasr, Ebû ‘Usmân es-Sekafî, *Cuz’u Sa’dân b. Nasr* (b.y.: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1420/1999), 13.

²⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Mukaddime”, 3.

²⁹ Ebû Zür’a, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebî Zür’a ed-Dımeşkî*, thk. Halil el-Mansur (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1417/1996), 272.

³⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/39.

Hâkim (ö. 405/1014),³² Ebû Nuaym (ö. 430/1038),³³ Beyhakî (ö. 458/1066),³⁴ İbn Asâkir (ö. 571/1176).³⁵ B: Müslim (ö. 261/875)³⁶

2.2. Rivâyetin Senedi ve Şeması

2.2.1. Râvîlerin İncelenmesi

Râvîleri adalet ve zabt yönüyle inceleyen ricâl tenkidi, mervînin değerine olumsuz etki yapmaması için râvînin merkeze alınarak incelenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu durum mervîye olan güvenin tesis edilmesi için metindeki bilginin kim(ler) tarafından aktarıldığı önemli kılmaştır. Dinî alanda nakledilen haberin önemi ve kıymeti de râvînin güvenilirliğini zorunlu kıldığı için sened tenkidi yapılmaktadır. Mevkûf rivâyetler merfû' hadîsler gibi titizlikle incelendiğinden rivâyetin senediyle ilgili tespit ve yorumlar yapıldıktan sonra metne dair bazı meseleler ele alınacaktır.

2.2.2. Rivâyetin Önemi ve Abdullâh b. Abbâs'ın Kısa Biyografisi

Yapılan taramada rivâyetlerdeki ifadelerin Abdullâh b. Abbâs'a ait olduğu anlaşılmaktadır. İbn Abbâs bu sözle Müslümanların içinde bulunduğu ortama işaret edebileceği gibi Büşeyr'in bazı özelliklerini vurgulamış olabilir. Çünkü İbn Abbâs, Büşeyr b. Ka'b'ın kendisine aktardığı hadîs rivâyetlerine dair "*Râvîlerin her önüne gelenden rivâyette bulunması*" karşısında "*Herkesten hadîs rivâyet etmeyi terk ettik*" ifadesiyle "*Sadece tanınan, bilinen kişinin naklettiği rivâyetlerin alınmasını*"; "*İnsanlardan sadece bildiklerimizi almaya başladık*" sözüyle sadece yaygın olarak bilinen rivâyetlerin alınmasını uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak şerhlerde açıklamaların sınırlı kalması sebebiyle rivâyetteki bilgilerin yanı sıra İbn Abbâs ve Büşeyr hakkında elde edilecek bilgiler üzerinden hassas ve titiz çıkarımlara gereksinim vardır.

³¹ İbn Adî, Abdullâh b. Adî b. Abdullâh, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1409/1988), 1/48.

³² el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ilâ ma'rifeti kitâbi'l-iklîl* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1423/2003), 129.

³³ Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullâh, *Târîhu İsbahân* (Beyrût: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/428.

³⁴ el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *el-Medhal ilâ ilmi's-sünen* (Kâhire: Dâru'l-Yusr, 1437/2017), 1/386.

³⁵ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Sîkatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullâh, *Târîhu Dimaşk* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 10/323.

³⁶ Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/12.

Abdullâh b. Abbâs b. Abdilmuttalib el-Hâşimî el-Medenî (ö. 68/687-688) sahâbîdir. Hadîs, tefsîr ve fıkıh ilminin öncülerindedir. Hz. Peygamber'in amcaoğlu ve Rasûlullâh'ın eşi Meymûne'nin teyzesi olması sünnete ve hadîse ulaşmada onu ayrıcalıklı kılmıştır. Ancak fetih yılında Mekke'ye hicreti ve Allah Rasûlü'nün vefatında on üç yaşında olması onunla birlikteliğinin sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in duasına mazhar olmuş olan İbn Abbâs, O'nun vefatından sonra sahâbeden hadîs toplaması sebebiyle naklettiklerinin önemli bir kısmı sahâbe mürselidir.³⁷

2.2.3. Sözlerin Muhatabı Olan Büşeyr b. Ka'b'ın Kısa Biyografisi

Büşeyr b. Ka'b b. Ebi'l-Hımyerî el-Adevî el-Basrî (ö. ? [81-90]) Yermûk Savaşı'na katılmış ve Ebû Ubeyde onu süvarilerin komutanı olma gibi idari görevlere atamıştır. İbn Şâhîn ve Abdân onun sahâbe olduğu görüşündedir. İbn Hacer, Yermûk savaşında sadece sahâbe olanların emir tayin edildiği bilgisi üzerinden *İsâbe* adlı eserinde onu sahâbe arasında zikretmiştir. Ancak Yermûk Savaşı'na katılsaydı Ebû Zerr ve Ebu'd-Derdâ'dan daha büyük sahâbeden rivâyeti olması gerektiği hatta o ikisinden de rivâyetlerinin mürsel (munkatî') olduğu görüşü de vardır.³⁸ Sahâbe kabul edilmesinde bazı rivâyetlerin³⁹ etkili olduğu ancak onların mürsel olması sebebiyle bu görüşün doğru olmadığı ifade edilmektedir.⁴⁰ Ayrıca Zehebî ve İbn Hacer onu muhadram kabul eder. İbn Sa'd, Büşeyr'i Basra ehlinin ikinci tabakasında yani tâbiîn olarak eserine almıştır. İbn Sa'd, İclî, Nesâî, İbn Hibbân, Dârekutnî, Zehebî, İbn Hacer onu "sika" kabul etmiştir. Ebû Zerr, Ebu'd-Derdâ, Ebû Hureyre, Şeddâd b. Evs ve Rebîa b. Amr'dan rivâyette bulunmuştur. Kendisinden Büşeyr b. Halbes, Sâbit el-Bunânî, Hâlid b. Zekvân, Talk b. Habîb, Abdullâh b. Bureyde, el-Alâ' b. Ziyâd ve Katâde b. Diâme rivâyet almıştır. Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce eserlerinde onun rivâyetlerine yer vermiştir. Fakîh, âbid, kurrâ' ve zâhid biri olan Büşeyr, Cârif tâûnu olduğunda kabir açmış, içinde Kur'ân okumuş ve öldüğünde oraya defnedilmiştir.⁴¹ Ölüm

³⁷ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kubrâ* (Beyrût: Dâru Sâdir, ts.), 2/365-368; el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Takyîdu'l-ilm* (Kâhire: Dâru'l-İstikâme, 1429/2008), 91.

³⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe* (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 1/313, 345, 362.

³⁹ İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî, *el-İbânetü'l-kubrâ* (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1415/1994), 3/330.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu'l-ğâbe fî marifeti's-sahâbe* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 1/407.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/223; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1986), 2/132; el-İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Ma'rifetu's-sikât* (Medîne: Mektebetü'd-

tarihi net olmamakla birlikte hicrî doksan yılından önce vefat ettiği nakledilmektedir.⁴²

2.2.4. A Rivâyetlerindeki Râvîlerin Cerh ve Ta'dîl Yönüyle İncelenmesi

2.2.4.1. Süfyân b. Uyeyne Tarîkleri

Rivâyetin medâru'l-hadîsi (müşterek râvî) Süfyân b. Uyeyne olduğundan tarîklere bu isimlendirme yapılmıştır.

Tâvûs b. Keysân el-Yemânî (ö. 106/725) tedlîste bulunduğu ve Şîa eğilimli olduğu iddiaları bulunmakla birlikte tâbî'n neslinin ileri gelen muhaddis ve fakihî olarak "sika"dır.⁴³

Hişâm b. Hüceyr el-Mekkî (ö. ?) hakkında "leyse bi'l-kavî", "çok zayıf", "hadîsi yazılır", "sadûk ve lehû evhâm" lafızları yanında zayıf râvî eserlerinde ona yer verilmektedir. Ancak "sika ve sâhibu's-sunne" ta'dîl ifadeleriyle sadece güvenilir râvîlerin yazıldığı eserlerde ismi bulunmaktadır. Buhârî, Müslim ve Nesâî gibi müelliflerin onun rivâyetlerine eserlerinde yer vermesi ona güvendiklerine işarettir.⁴⁴

Süfyân b. Uyeyne Ebû Muhammed el-Hilâlî (ö. 198/814) hakkında ilerleyen yaşlarda ihtilâta uğradığı, sika râvîlerden tedlîste bulunduğu, kendisinde Şîlik olduğu ithamı söz konusudur. Ancak münekkî hadîs âlimleri onun güvenilirliği hususunda yoğunlaşmış ve rivâyetleriyle ihticâc etmişlerdir.⁴⁵

Dâr, 1405/1985), 1/250; İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952), 2/395; el-Mizzî, Cemâluddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1400), 4/185; ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1413/1993), 4/351; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzi'b*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 1/413-414.

⁴² Safedî, Salâhuddîn Halîl, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420/2000), 10/107.

⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/537; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 4/365; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/500-501; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-sikât*, 4/391; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 5/45-47; ez-Zehabî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 1/69; Zehabî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte* (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sefâfeti'l-İslâmîyye, 1413), 1/512-13; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzi'b* (Şam: Dâru'r-Reşid, 1406), 281.

⁴⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/53; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, 2/327; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/567; İbn Adî, *Kâmil*, 7/111; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 30/180; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 30/180; Zehabî, *Kâşif*, 2/335; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzi'b*, 11/32; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzi'b*, 572.

⁴⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 4/94; İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, 1/417; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/227; İbn Hıbbân, *Kitâbu's-sikât*, 6/404; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 11/178-188;

**A₁: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Hişâm b. Hüceyr el-Mekkî
→ Süfyân b. Uyeyne → Muhammed b. Ahmed → ed-Dârimî⁴⁶**

Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 237/851) “sika”, “sadûk” lafızlarıyla tevsîk edilmiştir.⁴⁷

Râvîler hakkında kısmî tenkitler olsa da aynı râvîler hakkında daha kuvvetli ta’dîl ifadeleri olduğu için rivâyet sahîhtir.

**A₂: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Hişâm b. Hüceyr el-Mekkî
→ Süfyân b. Uyeyne → Muhammed b. Abbâd → Müslim⁴⁸**

Muhammed b. Abbâd el-Mekkî (ö. 234/848) hakkında “Lâ be’sse bih”, bazen yanlışlığına anlamında “sadûkun yehimu” ifadeleri yanında hakkında “sika” lafzı da kullanılmıştır.⁴⁹

Râvîler hakkında bazı tenkitler bulunmakla birlikte daha kuvvetli ta’dîl ifadeleri sebebiyle sahîh olduğu düşünölmektedir.

**A₃: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Hişâm b. Hüceyr el-Mekkî
→ Süfyân b. Uyeyne → Saîd b. Amr → Müslim⁵⁰**

Saîd b. Amr Ebû ‘Usmân el-Eş’asî (ö. 230/844) “sika” bir râvî olduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁵¹

Rivâyet, râvîlerin bazısına kısmî tenkitler olsa da daha kuvvetli ta’dîl ifadelerine binaen sahîh olduğu kanaatine haiz olunmuştur.

**A₄: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Hişâm b. Hüceyr el-Mekkî
→ Süfyân b. Uyeyne → Hârûn b. Ma’rûf → Ahmed b. Alî → İbn Hibbân⁵²**

Hârûn b. Ma’rûf el-Mervezî (ö. 231/845) “sika” bir râvîdir.⁵³

Zehebî, *Kâşif*, 1/449; Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, 1/194; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 4/104-107; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 245.

⁴⁶ ed-Dârimî, *es-Sünen*, Mukaddime, 178.

⁴⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 1/42; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/183; İbn Hibbân, *Kitâbu’s-sikât*, 9/91; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 24/348; Zehebî, *Kâşif*, 2/154; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 9/21; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 466.

⁴⁸ Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/12.

⁴⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 1/175; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8/14; İbn Hibbân, *Kitâbu’s-sikât*, 9/90; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 25/433; Zehebî, *Kâşif*, 2/184; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 9/217; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 486.

⁵⁰ Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/12.

⁵¹ İbn Hibbân, *Kitâbu’s-sikât*, 8/267; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/51; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 11/21; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 4/61; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 239.

⁵² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/39.

Ahmed b. Alî b. el-Musennâ el-Mevsilî (ö. 307/919) “sika”, “mutkîn” ve “me’ mûn” râvîdir.⁵⁴

Râvîlerle ilgili bazı tenkitler olsa da daha kuvvetli ta’dîl lafızlarına binaen sahîh olduğu kanaatine sahip olunmuştur.

A₅: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Hişâm b. Hüceyr el-Mekkî → Süfyân b. Uyeyne → Sa’dân b. Nasr → Abdumelik b. Muhammed → İbn Adî⁵⁵

Sa’dân b. Nasr es-Sekafî (ö. 265/879) “sika” ve “sadûk” ifadeleriyle tevsîk edilmiştir.⁵⁶

Abdumelik b. Muhammed (ö. ?)

Râvîlere dair bazı tenkitler olsa da haklarında tevsîk daha yoğundur. Ancak Abdumelik b. Muhammed hakkında cerh ve ta’dîl bilgisine ulaşılamadığından tevakkuf etme söz konusu olsa da râvînin bilinmemesi rivâyeti zayıf kılmaktadır.

4.2.4.2. Ma’mer b. Râşid Tarîkleri

Rivâyetin medâru’l-hadîsi Ma’mer b. Râşid’dır.

A₆: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Abdullâh b. Tâvûs → Ma’mer b. Râşid → Abdullâh b. el-Mubârek → İsmâîl b. Ebân → ed-Dârimî⁵⁷

Abdullâh b. Tâvûs b. Keysân el-Yemânî (ö. 162/749) cerh-ta’dîl âlimleri onu tevsîk etmişlerdir.⁵⁸

Ma’mer b. Râşid el-Basrî (ö. 153/770) hakkında “sika”, “sebt”, “mutkîn” gibi ta’dîl ifadeleri kullanılmıştır.⁵⁹

⁵³ Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 30/108; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 11/130; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 11/12; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 569.

⁵⁴ Zehebî, *Tezkîratu’l-huffâz*, 2/199-200; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 14/177.

⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fî du’afâi’r-ricâl*, 1/48.

⁵⁶ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, 8/305; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/291; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 12/357-358.

⁵⁷ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân, *Müsned ed-Dârimî*. thk. Merzûk b. Heyyâs Âli Merzûk ez-Zehranî (b.y.: y.y., 1436/2015), *Alâmetü’n-nübüvve*, 180.

⁵⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/546; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 5/123; İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, 2/38; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5/89; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 15/130-131; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 6/103; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 308.

⁵⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 7/378; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8/257; İbn Hibbân, *Kitâbu’s-sikât*, 7/484; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 28/303-310; Zehebî, *Kâşif*, 2/282; Zehebî,

Abdullâh b. el-Mubârek el-Mervezî (ö. 181/797) “sika”, “sebt”, “me’ mûn” gibi ifadelerle tevsîk edilmiştir.⁶⁰

İsmâîl b. Ebân el-Kûfî (ö. 216/831) hakkında teşeyyu’ iddiası olmakla birlikte “sika”, “sâlih” ve “sadûk” gibi ta’dîl ifadeleri kullanılmıştır.⁶¹

Râvîler cerh ve ta’dîl âlimlerine göre sika oldukları için rivâyet sahihtir.

A₇: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Abdullâh b. Tâvûs → Ma’mer b. Râşid → Abdullâh b. el-Mubârek → Ebû Nuaym⁶²

Râvîler sika olsa da Ebû Nuaym (ö. 430/1038) ile Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797) arasında inkıta söz konusu olduğundan rivâyet zayıf olmalıdır.

A₈: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Abdullâh b. Tâvûs → Ma’mer b. Râşid → Abdurrezâk b. Hemmâm → Muhammed b. Râfi’ → Müslim⁶³

Abdurrezâk b. Hemmâm el-Yemenî (ö. 211/826) hakkında ezberinden naklettiği rivâyetlerde hata yaptığı, hadîsinin yazılacağı ama ihticâc edilemeyeceği ve teşeyyu’da bulunduğu tenkitleri olsa da “sika”, “sebt”, “hâfız” gibi ta’dîl ifadeleri ağırlık kazanmıştır.⁶⁴

Muhammed b. Râfi’ b. Ebî Zeyd (ö. 245/859) âbid, takva ve fazilet sahibi olarak bilinmekte olup hadîs ilminde de “sika” ve “me’ mûn” birisi kabul edilmektedir.⁶⁵

Râvîler sika olduğundan rivâyet sahihtir.

Tezkiratu’l-huffâz, 1/142; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 7/5-6; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 10/218-220; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 541.

⁶⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 5/212; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/179-181; İbn Hıbbân, *Kitâbu’s-sikât*, 7/7; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 16/5-24; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 320.

⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 2/160-161; İbn Hıbbân, *Kitâbu’s-sikât*, 8/91; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 3/5-9; Zehebî, *Kâşif*, 1/242; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 10/348; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 1/236; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 105.

⁶² Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, 1/428.

⁶³ Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/13.

⁶⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 6/130; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 6/39; İbn Hıbbân, *Kitâbu’s-sikât*, 8/412; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 18/52-58; Zehebî, *Kâşif*, 1/651; Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, 1/267; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 6/278-280; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 354.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 7/254; İbn Hıbbân, *Kitâbu’s-sikât*, 9/102; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 18/52-58; Zehebî, *Kâşif*, 2/170; Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, 2/72; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 6/278-280; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 478.

A₉: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Abdullâh b. Tâvûs → Ma'mer b. Râşid → Abdurrezzâk b. Hemmâm → el-Abbâs b. Abdilazîm → İbn Mâce⁶⁶

el-Abbâs b. Abdilazîm el-Basrî (ö. 246/860) hakkında “sika”, “me'mûn”, “hâfız”, “hucet” ifadeleri kullanılmıştır.⁶⁷

Rivâyet sahîhtir.

2.2.4.3. Amr b. Dînâr Tarîki

A₁₀: Abdullâh b. Abbâs → Tâvûs b. Keysân → Amr b. Dînâr → Süfyân b. Uyeyne → Muhammed b. Ebî Ömer → Ebû Zür'a ed-Dımaşkî⁶⁸

Amr b. Dînâr el-Mekkî (ö. 126/744 [?]) hakkında tedlîs yaptığı ve Şîlik iddiası bulunmakla birlikte cerh-ta'dîl âlimleri “sika sika sika”, “sika sika”, “sika sebt”, “esbet”, “sika”, “hâfız”, “sebt”, “sadûk” gibi lafızlar kullanmıştır.⁶⁹

Süfyân b. Uyeyne hakkında daha önce bilgi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Muhammed b. Yahyâ el-Mekkî (ö. 243/857) hakkında “Süfyân b. Uyeyne'den mevzû' rivâyetini görmüştüm.” denilerek gafletine vurgu yapılmakla birlikte “sadûk” ve “lâ be'se bih” olarak değerlendirilmiştir.⁷⁰

Rivâyet Muhammed b. Yahyâ sebebiyle hasen olarak değerlendirilebilir.

2.2.5. B Senedindeki Râvîlerin Ricâl Tenkidi

B rivâyetinin tek tarîki aşığıdaki senedle nakledilmiştir.

B: Abdullâh b. Abbâs → Mücâhid → Kays b. Sa'd → Rebâh b. Ebî Ma'rûf → Ebû Âmir el-Akadî → Süleymân b. Ubeydillâh → Müslim⁷¹

Mücâhid b. Cebr el-Mekkî (ö. 103/721) “sika” ve mürselleri makbûl bir tâbîndir.⁷²

⁶⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Mukaddime”, 3.

⁶⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 12/302; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, 2/82.

⁶⁸ Ebû Zür'a, *Târîhu Ebî Zür'a*, 272.

⁶⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 6/328; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/167; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/231; Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, 22/6; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 5/300-302; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, 8/26-27.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/124; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 9/98; Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl*, 26/639-641; Zehebî, *Kâşif*, 2/230; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 2/66; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, 9/457-458; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzib*, 513.

⁷¹ Müslim, *Sahîh*, Mukaddime, 1/13.

Kays b. Sa'd el-Mekkî (ö. 117/735) hakkında "sika", "leyse bihî be's" gibi ta'dîl lafızları kullanılmıştır.⁷³

Rebâh b. Ebî Ma'rûf el-Mekkî (ö. ?) hakkında hata yaptığı ve vehm içinde bulunduğu, "zayıf", "leyse bi'l-kavî" ile "lâ be'se bih" denilmiş ve İbn Hibbân onu hem *Sikât* hem de *Mecrûhîn* adlı eserine almıştır. Müslim, Tirmizî ve Nesâî eserlerinde ondan rivâyette bulunmuştur.⁷⁴

Ebû Âmir el-Akadî el-Basrî (ö. 204/819-820) hakkında "sika", "me'mûn" ifadeleri kullanılmıştır.⁷⁵

Süleymân b. Ubeydillâh Ebû Eyyûb el-Basrî (ö. 247/861) hakkında "sika", "sadûk" denilmiştir.⁷⁶

Rivâyetteki Rebâh b. Ebî Ma'rûf sebebiyle hadîs hasen olarak kabul edilebilir.

2.2.6. Rivâyetlerin Genel Cerh-Ta'dîl Değerlendirmesi

Yapılan araştırmada rivâyet İbn Abbâs'tan muttasıl bir senedle nakledilmektedir. A₁₀ rivâyetindeki bir râvînin zabtındaki kusur sebebiyle hasen, A₇ rivâyeti muttasıl olmadığından zayıf, A₅ rivâyetindeki bir râvînin bilgilerine ulaşamadığından tevakkuf etme söz konusudur. Diğer rivâyetlerde râvîler hakkında senedin sahîh olma şartlarına tesir edecek bir olumsuz yoruma rastlanılmamıştır. Bu yüzden cerh ve ta'dîl kaynakları incelendiğinde farklı tarîkleri bulunan rivâyetin sahîh olduğu anlaşılmaktadır.

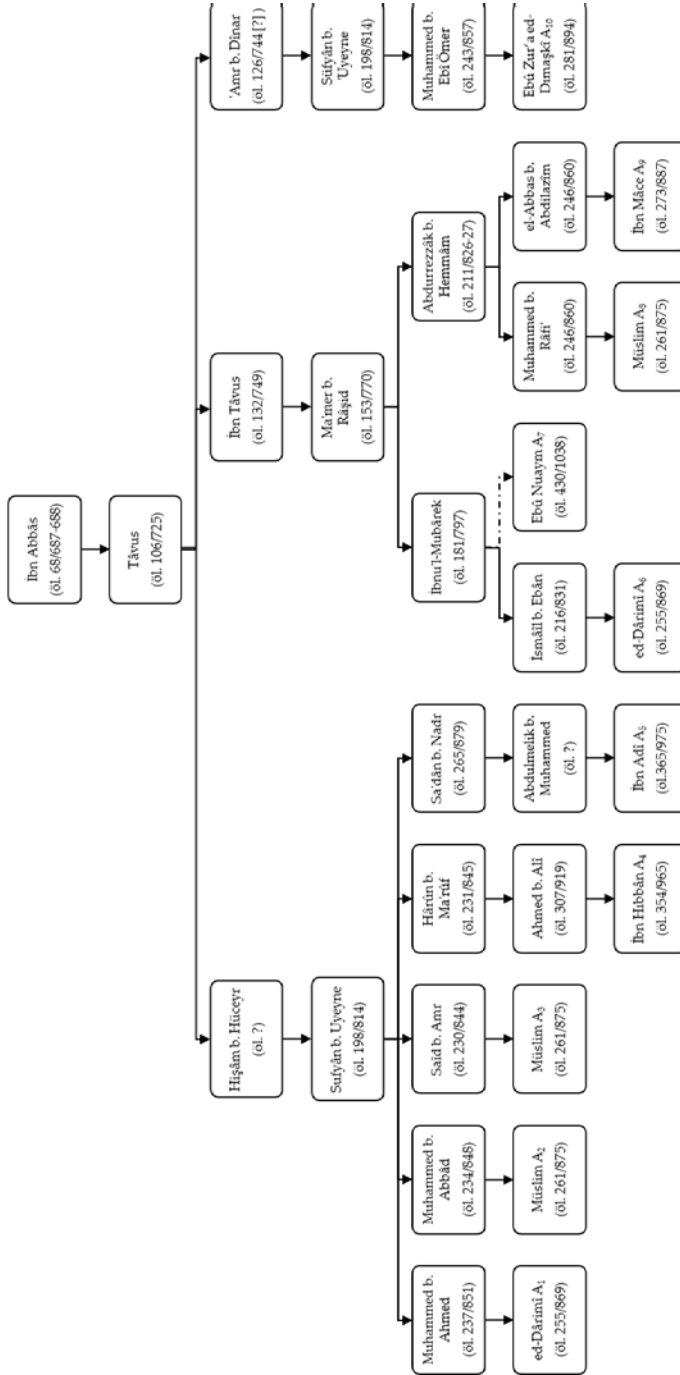
⁷² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/412; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/319; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 5/419; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 27/228-229; Zehebî, *Kâşif*, 2/241; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 1/71; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 4/450; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 10/38-39; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 520.

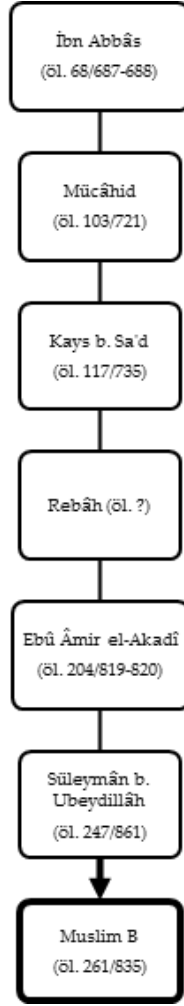
⁷³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/154; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/99; İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 7/328; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 24/48-49; Zehebî, *Kâşif*, 2/140; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 457.

⁷⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, 6/307; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 9/47; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 3/203-204; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 205.

⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 18/364-68; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 1/254; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 364.

⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 12/35; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 253.

2.3. Metin İncelemesi ve Metin İnşası

Merfû' hadîs gibi mevkûf hadîsin de metninin sahîhliği için senedi incelenir. Rivâyetlerin senediyle ilgili menfî yorumun olmaması metnin incelenmesi ve nasıl anlaşılması gerektiği sürecine geerir. İki rivâyet bir araya getirildiğinde şoye ortak bir metin çıkabilir: *“Büşeyr el-Adevî'nin 'Rasûlullâh şoye buyurdu' diyerek hadîs rivâyet etmeye başlaması üzerine İbn Abbâs, onun hadîslerine kulak kesilmez, Büşeyr de 'Ey İbn Abbâs! Hz. Peygamber'den hadîs rivâyet ediyorum ancak hadîsimi dinlemediğini görüyorum, neden?' diye sorar. İbn Abbâs ona 'řu hadîsleri*

tekrar et' deyince o da tekrarlar ve 'Hadîslerimin tamamını tanıdın da bunları mı bilemedin?' der. İbn Abbâs da 'Biz Rasûlullâh'a yalanın isnâd edilmediği zamanda 'Hz. Peygamber şöyle buyurdu' diyeni işittiğimizde dikkatimizi ona verirdik. Ancak insanlar, herkesten rivâyet etmeye başlayınca sadece bildiklerimizi almaya başladık ve diğerlerinden rivâyet almayı terk ettik' şeklinde cevap verir."

Bu metne göre Büşeyr, İbn Abbâs'a bildiği hadîsleri nakledince İbn Abbâs bazı çekinceler sebebiyle hadîsleri dinleme hususunda ilgisiz kalır. Büşeyr'in İbn Abbâs'a sitemi üzerine bazı hadîsleri tekrarlamasını ister. Bu defa, "bazı hadîsleri bildin ama bazılarını tanımadın mı?" sitemi üzerine İbn Abbâs yalan hadîs uydurulmaya başlandığına işaret eden bir cevap verir. Bu yüzden daha önce hadîs duyduklarında özen gösterdiklerini ancak bu dönemde sadece bilinen hadîsleri dinlemeyi tercih ettiklerini ifade eder.

2.3.1. Diyalogun Olduğu Dönem ve Özellikleri

Konuşmaya şahit olan Tâvus'un hicrî 33 yılında doğması, İbn Abbâs'ın hicrî 64 yılında siyasî olaylardan uzaklaşma isteğiyle Tâif'e gitmesi ve Irak'tan gelen Büşeyr'in Mekke'de bir araya gelmesi diyalogun hicrî 50-64 arasında olmasını kuvvetlendirmektedir. Sahâbenin yoğun olduğu hicrî birinci asrın ilk yarısında râvîden ziyade mervînin daha fazla tenkit edilmesi metinden yola çıkarak râvî eleştirisi yapıldığına işarettir. Böylece sened ve metin tenkidi iç içe geçmekte ve bir bütünlük arz etmektedir.⁷⁷ Ayrıca fitne öncesi dönemde insanlar arasında güven söz konusu olduğu için hem Hz. Peygamber'e yalan isnâd edilmiyordu hem de güvenilir râvîler dışında hadîs rivâyeti söz konusu değildi.⁷⁸

Rivâyet okunduğunda hem güven ortamının bozulduğu hem de Büşeyr'in rivâyetlerine karşı bir tavır takınıldığı sezilmektedir. İbn Abbâs'ın Büşeyr'e karşı gösterdiği tavrın nedenleri ve buna bağlı olarak onun özelinde uydurmacılıkla ilgili bir irtibatın olup olmadığını tespit etmekte fayda vardır. Yani İbn Abbâs'ın bu yaklaşım tarzının sebeplerinin ve tavrının doğru olup olmadığının yansıtılması gerekmektedir. Çünkü rivâyette Büşeyr'e karşı bir güvensizlik hissi verilmektedir. Rivâyete yüklenen böyle bir anlamın doğruluğunu inceleme, gerekirse tenkit ve tashih etme

⁷⁷ Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi* (İstanbul: Beka, 2016), 194-196.

⁷⁸ Ebû Zür'a, *Târîhu Ebî Zür'a ed-Dimeşkî*, 272.

yoluna başvurulacaktır. Bunun için rivâyetin kritik edilmesi ve incelemenin yapılması hem bilginin hem kullanıldığı bağlamın doğruluğunu tespitiye bağlıdır. Hadîs usûlü kültüründe aktarılan bilginin hemen kabulü yerine onu sorgulama nebevî sünnete ve eleştirel düşünceye daha uygun bir yaklaşımdır.

Fitne sonrası güven ortamının bozulması sebebiyle İbn Abbâs'ın, Büşeyr'in rivâyetlerine karşı gösterdiği tepki arasında tarihî gerçeklere bir uygunluk söz konusudur. Bu yüzden rivâyet, metnin içeriğinde bulunan ve bulunmayan bilgiler doğrultusunda incelenecektir. Özellikle ehl-i hadîs, rivâyette râvînin durumuna göre sıhhat yorumlaması yaptığı için Büşeyr'in kusurları olup olmadığı da akla gelmektedir.

2.3.2. İbn Abbâs'ın Amacı ve Rivâyetin Bağlamı

İbn Abbâs'ın Büşeyr'e söylediği sözün maksadı, gerekçesi ve zamanı yani bağlamı tespit edilmezse kastedilen mana kaybolabilir. İlgili sözün söylendiği dönem Müslümanlar arasında siyasî ve itikâdî ayrılıkların ortaya çıktığı ve Hz. Peygamber adına yalan haber uydurulmaya başlandığı bir dönemdir. Büşeyr'in Basralı olması, İbn Abbâs'ın Irak'ta görev yapmış olması sebebiyle bu bölgeyi tanması ve Irak'ın siyasî ve itikâdî bölünmenin merkezi olması, hadîs uydurmacılığında başı çekmesi İbn Abbâs'ın oradan gelen rivâyetlere teenni ile yaklaştığını göstermektedir. Rivâyetlerde Büşeyr, Irak'ta ulaştığı hadîsleri İbn Abbâs'a nakletmektedir. İlk rivâyette hadîsleri tekrarlatması, ikinci rivâyette kulak asması şeklindeki yaklaşım İbn Abbâs'ın, Büşeyr'in rivâyetlerine ihtiyatlı yaklaştığı şeklinde okunabilir. Ayrıca "es-Sa'b ve'z-zelûl" benzetmesi rivâyetlerin sıhhatine özen göstermeyen râvîlerin çoğaldığı ve güven ortamının bozulmaya başladığı bir bağlama işaret etmektedir. Çünkü bu benzetme Müslümanların Bedir Savaşı öncesi müşriklerin kervanını hedef aldıklarında "*Muhammed ve ashâbı bunun Hadramî oğullarının kafilesi gibi mi olacağını zannediyor! Mekke ileri gelenlerinden Ebû Leheb dışında hiç kimse geri kalmayarak hırçın ve uysal develerle (bütün imkânları seferber ederek) yola çıktılar*"⁷⁹ örneğinden anlaşılacağı üzere toplumda kullanılmaktadır. Misalde toplu bir seferberlik için küçük-büyük veya önemli-önemsiz ayrımı olmaksızın yapılan savaş hazırlığı gibi ilgili hadîslerde de sahîh-sakîm veya sika-metrûk ayrımı yapılmaksızın rivâyette bulunma üzerinden bir benzetme söz konusudur.

⁷⁹ Beyhâkî, *Delâilu'n-nübüvve* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988), 3/32.

2.3.3. Râvîlerin Hırçın ve Uysal Develere Benzetilmesi

“es-Sa‘b ve‘z-zelûl” ifadesi üzerinden deve ile hadîs rivâyeti arasında bir kinaye yapılarak ifrât ve tefrîte vurgu yapılmıştır. Zorlu ve sıkıntılı deve anlamındaki “es-sa‘b” sahibine itaat etmediğinden mevzû ve zayıf hadîs rivâyetini çoğaltanlara benzetilmiştir. Kolay, sevilen ve rağbet edilen deve anlamındaki “ez-zelûl” ise binicisine itaat ettiğinden sahîh hadîs rivâyetini çoğaltanlara teşbih edilmiştir. Makbûl-merdûd, sahîh-gayr-i sahîh ayırımına dikkat etmeden olur olmaz işittiği her şeyi aktaran, her râvîden hadîs alan kimseler bu teşbihle eleştirilmiştir. Yani hadîsi idrak ve tahkik etmeden nakletme tenkit edilmiştir. Böylece dini korumak ve batıl söz ile uydurulmuş görüşleri Allah Rasûlü’nün hadîslerine karıştırmamak için Rasûlullâh’tan nakledilen rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşım gösterilmiştir.⁸⁰

Şerhlerde bu hadîs İbn Abbâs’ın yaşadığı dönemde Hz. Peygamber adına yalan uydurulduğunun bir delili olarak gösterilirken Büşeyr’e dair herhangi olumsuz bir değerlendirmenin yapılmaması dikkat çekicidir. İbn Abdilberr’in, bu rivâyet hakkında “Bu hadîs, Hz. Peygamber adına yalan uydurulduğuna delildir. İbn Abbâs kendi döneminde bu tür durumlara karşı dikkatliydi”⁸¹ şeklindeki açıklaması da ortamı öne çıkarmaktadır. Ancak bazı şerhlerde bu rivâyet sonrasında fasığın haberine dikkat edilmesi gerekliliğini vurgulayan ayetin verilmesi Büşeyr ile ilgili bir yaklaşım ve ithamın olduğu kabulüne de işaret etmektedir.⁸² Hatta İbn Abbâs’ın Büşeyr’in sahâbî olmadığını bilmesi, büyük sahâbeye yetişmiş olmaması ve belki de onun sika olmadığını bildiği için bu tutumu gösterdiği yorumu da yapılmıştır.⁸³

2.3.4. Rivâyetteki Bazı Bilgilerin Mahiyeti ve Anlamı

A rivâyetinde “İbn Abbâs ‘*Şu hadîsi tekrar et’* dedi, o da tekrar etti.” ifadelerinden anlaşılacağı gibi Büşeyr, İbn Abbâs’a hadîs rivâyet etmiş ve

⁸⁰ en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim (el-Minhâc)* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsî'l-Arabî, 1392/1972), 1/80; el-Hererî, Muhammed el-Emin b. Abdillâh, *el-Kevkebe'l-vehhâc ve'r-ravza'l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 1/227; Hererî, *el-Murşid zevî'l-hicâ ve'l-hâce 'alâ Süneni İbn Mâce* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1439/2018), 1/129.

⁸¹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* (Mağrib: Vuzâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûnu'l-İslâm, 1387/1967), 1/44.

⁸² Hererî, *Kevkeb*, 1/227-228.

⁸³ Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, *el-Envârü'l-kâşife* (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1402/1982), 288.

bazı hadîslerin tekrar edilmesini istemiştir. B rivâyetinde “*İbn Abbâs hadîse ne kulak veriyor ne de dikkat kesiliyordu*” sözlerinden ise Büşeyr’in aktardığı hadîslere ilgisiz kaldığı anlaşılmaktadır. Şayet İbn Abbâs’ın Büşeyr’e dair olumsuz bir kanaati söz konusu olsaydı A rivâyetinde hadîsleri tekrarlatma yoluna gitmeyeceği gibi B rivâyetinde dikkat kesilmeme yerine onu susturma hatta uzaklaştırma yolunu tercih edebilirdi. Çünkü İbn Abbâs’ın Büşeyr hakkında Hz. Peygamber adına yalan söyleme gibi bir şüphesi olsaydı kendisinin “*İlmi sadece şahitliği caiz görülen kişilerden alınız*”⁸⁴ sözüne uygun olarak hiç dinlememesi beklenirdi.

Yine A rivâyetinde “Büşeyr’in İbn Abbâs’a ‘*Hadîslerimin hepsini tanıdın da bunu mu tanımadın?*’”, B rivâyetinde “*Ey İbn Abbâs! Hadîsimi dinlemediğini görüyorum, neden?*” diye sitem etmesi karşısında İbn Abbâs, Büşeyr hakkında olumsuz tek bir söz söylememektedir. Ayrıca bu sitemler karşısında A rivâyetinde “*İbn Abbâs, Büşeyr’e ‘Rasûlullâh’a yalanın isnâd edilmediği dönemde hadîs rivâyet ederdik*” sözüyle geçmişe övgü yer alırken; B rivâyetinde ise “*İnsanlar herkesten hadîs rivâyet etmeye başlayınca insanlardan sadece bildiklerimizi almaya başladık.*” ifadesiyle Büşeyr’in şahsı yerine tamamen o dönemde bilinen/tanınan râvî ve rivâyetlere işaret etmektedir. İbn Abbâs’ın tutumunda görülen olumsuzluğa rağmen tavrında menfî bir durumun olmadığı anlaşılmaktadır.

2.3.5. Büşeyr Hakkındaki Bilgiler Üzerinden Rivâyeti Anlama

Metindeki bilgiler yanında Büşeyr hakkında elde edilen diğer bilgiler üzerinden yapılacak değerlendirmeler konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

2.3.5.1. Büşeyr’in Rivâyetinde Ebû Hureyre’ye Benzetilmesi

Kaynaklarda İbn Abbâs’ın Büşeyr’i dinlerken “*Sanki Ebû Hureyre’den hadîs işitiyorum gibi*” dediği nakledilmektedir.⁸⁵ Bu benzetme Büşeyr’in Ebû Hureyre gibi hadîs rivâyetini çoğalttığına işarettir.⁸⁶ Muksirûn’dan olan Ebû Hureyre yaşadığı dönemde bu yönüyle sahâbenin ileri gelenleri tarafından eleştirilmektedir. Ayrıca Ebû Hureyre’nin bazı hadîsleri

⁸⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, 1/25.

⁸⁵ Ebû Zûr’a, *Târîhu Ebî Zûr’a ed-Dimeşkî*, 272; Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl* 30/180; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehziib*, 1/414.

⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 67/350.

bağlamından uzaklaştırarak naklettiği aktarılır. Örneğin, Zübeyr b. el-Avvâm, “*Ebû Hureyre çok hadîs rivâyet ediyor*” eleştirisinden sonra dinlediği bazı hadîsler için doğru bazıları için yanlış demiştir. Bu değerlendirmesi sorulduğunda “*Ben, onun bu hadîsleri Rasûlullâh’tan işittiğinden şüphelenmiyorum. Fakat bazılarını yerinde bazılarını ise başka bir yere koyarak rivâyet ediyor*”⁸⁷ demesi ile İbn Abbâs’ın Büşeyr’e yaptığı eleştiri arasında benzerlik söz konusudur. Ancak İbn Abbâs’ın Büşeyr’e tekrarlattığı hadîsler için olumsuz bir yorumda bulunmaması onları onayladığı anlamına gelebilir.

2.3.5.2. Büşeyr’in Mürsel Rivâyette Bulunması

Büşeyr irsâlde bulunduğu İbn Abbâs’ın onu ayıpladığı kaynaklarda yer almaktadır.⁸⁸ Mürsel olarak aktarılanlardan biri “*İki genç Rasûlullâh’a ‘Yaptığımız ameller neye göredir? Onlar kalemlerin kurduğu, kaderin belirlediği yönde mi gerçekleşmektedir yoksa gelecekte (yapılacak) şeye göre mi?’ diye sordu. Hz. Peygamber ‘Hayır! Kalemlerin kurduğu ve kaderin belirlediği yönde cereyan edecek.’ Gençler ‘O zaman ameller neye yarar?’ diye sorunca Allah Rasûlü ‘Her amel sahibine yapacağı ameli kolaylaştırılır.’ Gençler ‘O halde şimdi biz amelimizi yapalım.’ dediler*”⁸⁹ rivâyetidir. Aynı rivâyeti Büşeyr, İmrân b. Husayn sahâbî râvîsi yoluyla da nakletmiştir.⁹⁰ Benzer hadîs Müslim tarafından Câbir b. Abdillâh sahâbî râvîsi aracılığıyla taktî bir şekilde eserine alınmıştır.⁹¹ Başka bir mürsel rivâyette “*(O) bir kabre uğradı. Cenaze namazı kılınmıştı. O da daha sonra cenaze namazı kıldı*”⁹² Aynı rivâyeti Şa’bî “*Allah Rasûlü bir mevtanın defni yapıldıktan sonra kabrin üzerine cenaze namazı kılmış ve namazda dört tekbir almış*” şeklinde nakletmiştir. Şeybânî, Şa’bî’ye ‘bunu kim rivâyet etti?’ diye sorunca o, ‘sika’ yani Abdullâh b. Abbâs cevabını verir. Bu rivâyeti Müslim’in eserine alması da dikkat çekicidir.⁹³

İbn Abbâs, İbn Ömer ve Enes b. Mâlik gibi sahâbîler küçük yaşta Hz. Peygamber’e yetişmeleri sebebiyle şahit olmadıkları pek çok hadîsi diğer sahâbeden nakletmişlerdir. Enes b. Mâlik’in bir hadîs rivâyet ederken kendisine Rasûlullâh’tan işitip işitmediği sorulunca kızarak “*Hz.*

⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye* (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1408/1988), 8/117.

⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 1/414.

⁸⁹ İbn Batta, *İbâne*, 3/330.

⁹⁰ Beyhakî, *el-Kazâ’ ve’l-kader* (Riyâd: Mektebetu’l-Ubeykân, 1427/2006), 124.

⁹¹ Müslim, “Kader”, 8.

⁹² İbn Ebî Şeybe, 3/361.

⁹³ Müslim, “Cenâiz”, 68.

*Peygamber'den naklettiğimiz şeylerin hepsini bizatihi kendisinden işitmiş değiliz. Ama (bazı rivâyetleri) bize arkadaşlarımız haber vermiştir. Çünkü biz birbirimizi yalan ile itham etmezdik*⁹⁴ diye karşılık vermiştir. Hatta tâbiîn döneminde gerçekleşen şu diyalog da önemlidir. Heysem b. Ubeyd'in (ö. ?) Hasan el-Basrî'ye (ö. 110/728) "*Rasûlullâh şöyle buyurdu'* derken senet zikretsen" demesi üzerine o "*Biz de yalan söylemeyiz bize rivâyette bulunanlar da yalan söylemez*"⁹⁵ demesi o dönemin anlayışına işarettir. İbn Abbâs, yaşının küçük olması sebebiyle Hz. Peygamber'den az sayıda hadîs işittiği için başlangıçta sahâbeden aldıklarını rivâyet ediyordu. Ancak tâbiîn nesli yoğunluk kazanıp onlar rivâyete başlayınca ihtiyatlı yaklaşımın gerekliliği ortaya çıktı ve Büşeyr el-Adevî örneğinde yaptığı gibi onlardan rivâyet almamayı tercih etti.⁹⁶

İbn Abbâs ve diğer küçük sahâbîlerin irsâl yaptıkları bilinen bir gerçektir. Muhaddislere göre mürsel hadîs zayıf kabul edilse de aralarında bir derecelendirme yoluna gidilmiştir. Büşeyr'in sahâbe ve muhadram olduğu iddiası elde edilen bilgiler sebebiyle zayıf görülse de tâbiîn büyüklerinin mürseli kuvvet yönünden delil olmada önceliğe sahip olan bir haber çeşididir.⁹⁷ Ancak İbn Abbâs'ın ihtiyatlı tavrı ile Müslim'in *Sahîh*'ine bu rivâyeti alması Büşeyr hakkında olumsuz bir algının oluşmasına yol açmıştır. Büşeyr, mürsel rivâyette bulunması sebebiyle eleştirilse de sahâbe ve tâbiîn büyüklerinin ağırlıklı olduğu zamanda bu tenkit dönemin şartlarına uygun görünmemektedir.

2.3.5.3. Büşeyr'in Ehl-i Kitâb'dan Rivâyette Bulunması

Büşeyr b. Ka'b'ın Ehl-i Kitâb'dan bazı bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İmrân b. Husayn hadîs naklederken Büşeyr ona karşı kitap ehlinde bazı bilgileri aktarmaktadır. İmrân b. Husayn, Hz. Peygamber'in "*Haya sadece hayır getirir*" buyurduğunu söyleyince Büşeyr b. Ka'b "*Hikmette (bazı kitaplarda) hayanın bazısının vakar bazısının sekinetten olduğu yazılıdır*" dedi. Bunun üzerine İmrân "*Sana Allah Rasûlü'nden hadîs rivâyet ediyorum sen ise bana sahifeden*

⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/21.

⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 6/124.

⁹⁶ Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ziyâuddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm, *el-Müfhim fî şerhi Müslim* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996), 1/41.

⁹⁷ es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-Mugîs bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/155; Selahattin Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985), 139-140.

aktarıyorsun.” İmrân’ın bu diyalogda gözleri kızarıncaya kadar Büşeyr’e kızdığı ve hadîs tekrarladığı, Büşeyr’in de sözünü yinelediği nakledilir. Devam etmesi üzerine Katâde’nin de: “*Biz de (İmrân’a) Ey Ebû Nuceyd! O bizdendir, ondan zarar gelmez*” dediği aktarılır.⁹⁸ Tâbîinden olan Ka’b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih’in rivâyetlerinin Ebû Hureyre gibi kimi sahâbî tarafından nakledilmesi eleştirilmiştir.⁹⁹ Büşeyr hakkında hem Ehl-i Kitâb’a ait bazı bilgilere sahip olması hem de rivâyetlerinin Ebû Hureyre’yi hatırlatması üzerinden bir ihtiyat olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber’in “... *Benî İsrâil’den nakilde bulunmanızda sakınca yoktur...*”¹⁰⁰ hadîsi Müslümanlar arasında İsrâiliyyât’a karşı bazen mütesahil yaklaşımlara sebep olmuştur. Başka bir hadîste “*Ehl-i Kitâbı ne tasdik ne de tekzip edin...*”¹⁰¹ buyurularak ihtiyat teşvik edilmektedir. İbn Abbâs’ın “*Ehl-i Kitâb’a, kitâblarına dair nasıl soru sorarsınız? Zira yanınızda ahit bakımından Allah’a en yakın olan Kitâbullâh var. Onu okuyorsunuz ama anlamıyorsunuz*”¹⁰² diyerek aşırıya kaçanlara sitemi söz konusudur. Ancak bu dönemde tefsîr ve hadîste Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Abdullâh b. Amr b. Âs ve Temîm ed-Dârî gibi sahâbenin Ehl-i Kitâb’tan nakillerinin olması bilgi aktarmayla ilgili cerhe varan bir yaklaşımın olmadığına işarettir.¹⁰³ Bu yüzden Büşeyr’in Ehl-i Kitâb’a ait bilgileri bilmesi veya nakletmesi İbn Abbâs’ın onun rivâyetlerini dinlememesi için yeterli sebep bir olduğu görünmemektedir.

İbn Abbâs râvîlerin hadîsleri naklederken ihmalkâr ve cüretkâr olmaları sebebiyle onları azgın ve uysal develere benzetmiştir.¹⁰⁴ Bu yaklaşımı bazı rivâyetlerde, “*Kendilerinden razı olunmuş...*”¹⁰⁵ şeklindeki anlayışına uygun olarak İbn Abbâs’ın, râvîler arasında “*razı olunan*” ve “*razı olunmayan*” diye yaptığı tasnife de uygun görünmektedir.¹⁰⁶ Ancak Müslim’in rivâyette daha çok ortama yapılan vurguyu râvîyi de kapsayacak şekilde değerlendirerek Büşeyr’in rivâyetlerine yer vermediği anlaşılmaktadır. Ayrıca rivâyetlerde bizatihi Büşeyr’e dair tavrını

⁹⁸ Müslim, “İmân”, 60.

⁹⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 2/606.

¹⁰⁰ Buhârî, “Enbiyâ”, 50.

¹⁰¹ Buhârî, “İ’tisâm”, 25.

¹⁰² Buhârî, “Tevhîd”, 43.

¹⁰³ ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin, *el-İsrâiliyyât fi’t-Tefsîr ve’l-Hadîs* (Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts.), 55-93.

¹⁰⁴ Kurtubî, *Müfhim* 1/124.

¹⁰⁵ Buhârî, “Mevâkitü’-salât”, 30; Müslim, “Salâtü’l-musâfirîn”, 286.

¹⁰⁶ Özsoy, *Hadis Tenkidi*, 98.

açıklayan bir emare olmadığı gibi Büşeyr'e dönük olamayacağına dair bazı veri ve tespitler söz konusudur. Sika kabul edilen Büşeyr'e karşı İbn Abbâs'ın yaklaşımı, aktaran güvenilir olsa da bilginin değerinden dolayı ihtiyatlı yaklaşım esas alınmalıdır şeklinde okunabilir.

Sonuç

Dinin ana kaynaklarından olan hadîsteki bilginin önemine binaen Müslümanlar her dönemde hadîs uydurmacılığına karşı uyanık olmuşlardır. Sahâbenin yoğun olduğu dönemde siyasî ihtilaflar sebebiyle çeşitli eleştiriler söz konusu olsa da onların hadîs uydurduklarına dair bir itham kaynaklarda yer almamaktadır. "...Hz. Peygamber'e yalan isnâd edilmediği zamanda hadîs naklederdik..." rivâyeti de tarihî gerçeklere uygun olarak o dönemin sosyal ortamına işaret etmektedir. Bu dönemde râvî tenkidi genellikle metin üzerinden gerçekleşmektedir. Yani metne bağlı bir râvî eleştirisi söz konusudur. Ancak fitne öncesi râvîler hakkındaki insanî kusurlara yönelen tenkitler fitne sonrası mevzû hadîslerin tespitini hedefleyen bir aşamaya geçmiştir. İbn Abbâs'ın, Büşeyr'e bazı rivâyetleri tekrar ettirmesi yani onu dinliyor olması, râvîden ziyade mervî üzerinde yoğunlaştığına işarettir. Erken dönemde bu durumun somut örnekliliği ile ilgili öne çıkan İbn Abbâs'ın Büşeyr'e karşı ifadeleri de toplumda var olan "hadîs uydurma" gibi bir gerçekliğe işaret etmektedir. Haddizatında İbn Abbâs'ın sosyal ortamın yansımalarına işaret ettiği bu rivâyet, bilginin değerinden dolayı ihtiyatlı yaklaşımın sadece o döneme değil herkese yapıldığı şeklinde okunabilir.

Mevkûf rivâyetin senedi incelendiğinde muttasıl ve sahîh olduğu belirlenmiştir. Klasik hadîs kaynaklarında geçen ilgili rivâyetlerin hadîs uydurma ile ilgili bölümlerde sıkça kullanılması, bu rivâyetin önemli unsurlarından olan Büşeyr ile ilgili olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Hadîsin daha çok ortama işaret etmesine rağmen muhatabın Büşeyr olması sebebiyle ona yönelik olduğuna dair ilk uygulama bizzat Müslim tarafından eserine onun rivâyetlerine yer vermeyerek gerçekleştirilmiştir. Sonraki dönem âlimlerinin ise hadîs usûlü kitaplarında Büşeyr'e dair açıklama yapmadan ilgili rivâyetleri vermeleri onun hakkında olumsuz algı oluşmasına neden olmuştur.

Makalede elde edilen bilgiler bütünlük içinde değerlendirildiğinde İbn Abbâs'ın, söylediği söz ile Büşeyr'in bizatihi kendisini hedef almadığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle ortama işaret eden görüşün, şahsı

hedef aldığı şeklinde yorumlandığından, mervîyi kasteden ihtiyat râvî üzerinde yoğunlaşma şeklinde birbirine karıştırılmıştır. Çünkü cerh ve ta'dîl kaynaklarında Büşeyr'in güvenilirliğini ortadan kaldıracabilecek hiçbir bilgi söz konusu olmayıp onun hakkında tamamen olumlu bilgiler yer almaktadır. Onun hakkında yapılan kısmî eleştirilerin ise çok nakilde bulunması sebebiyle rivâyetlerinin Ebû Hureyre'ye benzetilmesi, dönemin şartlarına uygun olmasına karşın mürsel rivâyette bulunması ve Ehl-i Kitâb'a ait bazı bilgilere sahip olması üzerinden tenkit edildiği tespit edilmiştir. Bu eleştirilerin bir kısmında onun Iraklı olmasının etkisi söz konusu olsa da yapılan bu kritikler o dönem için onun güvenilirliğini zedeleyecek özellikler değildir. Bu yüzden İbn Abbâs'ın dönemin şartlarına yapılan vurgusu tarihî gerçeklerle paralellik arz ederken Büşeyr'e yönelik tutumunda ona karşı menfî bir özellikten ziyade ortamın etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. *el-Envâru'l-kâşife*. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1402/1982.
- Ahmed Nâim. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. 13 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Başkanlığı Yayınları, 1976.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *Delâilu'n-nübüvve*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *el-Kazâ' ve'l-kader*. Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1427/2006.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *el-Medhal ilâ ilmi's-sünen*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Yusr, 1437/2017.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-kebîr*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1986.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. 9 Cilt. Kâhire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400/1980.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân. *es-Sünen*. Beyrût: Dâru'l-Beşâir, 1434/2013.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân. *Müsned ed-Dârimî*. thk. Merzûk b. Heyyâs âli Merzûk ez-Zehranî. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1436/2015.
- ed-Dârimî, Ebû Saîd Osman b. Saîd. *Reddu'l-İmâm ed-Dârimî Osman b. Saîd alâ Bişri'l-Merîsi el-Anîd*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Âlim ve'l-müteallim*. Kâhire: Matbaatu'l-Envâr, 1368.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullâh. *Târîhu İsbahân*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Ebû Zûr'a, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî. *Târîhu Ebî Zûr'a ed-Dımeşkî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Eruî, Bünyamin. "Sahabe Döneminde 'Tekzib' ve Tekzibin Mahiyeti: Rivâyetlerdeki Tekzîb İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (1999), 455-489.
- el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Medhal ilâ ma'rifeti kitâbi'l-iklîl*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1423/2003.
- el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nîsâbü'rî. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.

- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Takyîdu'l-ilm*. Kâhire: Dâru'l-İstikâme, 1429/2008.
- el-Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh, *el-Kevkebe'l-vehhâc ve'r-ravza'l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.
- el-Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh, *el-Murşid zevi'l-hicâ ve'l-hâce 'âlâ Süneni İbn Mâce*. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1439/2018.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî. *Câmî'u beyânî'l-ilm ve fadhîhî*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Rayyân & Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânid*. 26 Cilt. Mağrib: Vuzâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâm, 1387/1967.
- İbn Adî, Abdullâh b. Adî b. Abdullâh. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1409/1988.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsim Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullâh. *Târîhu Dimaşk*. 80 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî. *el-İbânetu'l-kubrâ*. 9 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1415/1994.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1952.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullâh. *Şerhu Nehci'l-Belâğa*. b.y.: 20 Cilt. Dâru'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1959.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed el-Askalânî, *Takribu't-tehziib*. Şam: Dâru'r-Reşîd, 1406.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed el-Askalânî. *Tehziibu't-tehziib*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed el-Askalânî. *Telhîsu'l-habîr*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1989.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddîsîn*. 10 Cilt. Riyâd, Dâru's-Samî, 1420/2000.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil b. Ömer. *İhtisâru ulûmî'l-hadîs*. Ahmed Muhammed Şâkir'in "el-Bâisü'l-hasîs" şerhi ile. Dâru İbni'l-Cevzî, 1435.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî. *et-Tabakâtu'l-kubrâ*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali. *el-Mevzûât*. 3 Cilt. Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1386/1966.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzuddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-ğâbe fî marifeti's-sahâbe*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- el-İcîfî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetu's-sikât*. 2 Cilt. Medîne: Mektebetu'd-Dâr, 1405/1985.
- Kâdî İyâd, Ebu'l-Fazl İyâd b. Mûsâ b. İyâd el-Yahsubî. *İkmâlu'l-mu'lim bi fevâidi Müslim*. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadîsler Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*. İstanbul: İFAV, 1997.
- Karataş, Mustafa. "Hadîs Rivâyeti Karşısında Sahâbenin Tutumu". *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 15 (1999), 184-194.
- Koçyiğit, Talat. "Mevzû Hadîslerin Zuhuru", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1968), 57-68.
- Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ziyâuddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm. *el-Müfhim fî şerhi Müslim*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.
- el-Mizzî, Cemâluddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzibu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1400.

- Muhammed Gazalî. *Fıkhü's-Sîre*. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîsiyye, 1965.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *Şerhu Sahîhi Müslim (el-Minhâc)*. 18 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Özsoy, Abdulvahap. *Hadîs Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi*. İstanbul: Beka, 2016.
- Polat, Selahattin. *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985.
- Sa'dân b. Nasr, Ebû 'Usmân es-Sekafî. *Cuz'u Sa'dân b. Nasr*. b.y.: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1420/1999.
- es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-Mugîs bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420/2000.
- Subhî es-Sâlih. *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuh*. Beyrût: Dâru'l-İlm, 1430/2009.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkitinin Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İFAV, 2015.
- Ünal, Yavuz. *Hadîsin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Kâşif fi Ma'rifeti Men lehû rivâye fi'l-kütübi's-sitte*. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sefâfeti'l-İslâmîyye, 1413.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Muntekâ min minhâci'l-i'tidâl fi nakı kelâmi Ehli'l-i'tizâl*. Riyâd: er-Riâseti'l-Amme li İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. thk. Şuayb Arnaüt. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. 29 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1413/1993.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiratu'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*. Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts.

Balıkesir İlahiyat Dergisi
Balıkesir Theology Journal

Derginin Eski Adı

Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
(Yayımlanan Sayılar: Yıl 2015, Cilt 1, Sayı 1 - Yıl 2019, Sayı 10)

Sahibi/Owner

Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına
Prof. Dr. Mehmet Bayyığıt

Yazı İşleri Müdürü/Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Lütfü Cengiz

Editörler/Editors in Chief

Doç. Dr. Mehmet Özkan
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali Çanakcı

Editör Yardımcıları/Assistant Editors

Dr. Öğr. Üyesi Recep Emin Gül
Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy Ahmed Abdelghany

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet Bayyığıt, Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Çaycı, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ejder Okumuş, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Akkuş, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Bahçekapılı, Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Dirik, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Özkan, Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ Sayın, Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Y. Emre Gördük, Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali Çanakcı, Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lütfü Cengiz, Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Polat, Balıkesir Üniversitesi

Dizgi-Mizanpaj/Layout

Asem Hamdy Ahmed Abdelghany, Recep Emin Gül

Yazışma/Correspondence

Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinkçiler Mah. Soma Cad. Altreyül/Balıkesir

Telefon: 0 266 249 61 79 & **Faks:** 0 266 239 87 46

E-posta: balikesirilahiyyatdergisi@gmail.com

Web: <http://ilahiyatdergisi.balikesir.edu.tr>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baid>

Baskı Yeri

Erman Ofset Matbaacılık LTD. ŞTİ. - Fevzi Çakmak Mah. Özlem Cad. No: 33/G Karatay/Konya
Tel: 0332 342 01 55 • Sertifika No: 15409

Basım Tarihi

Haziran 2020

İNDEKSLER

08.06.2020

30.06.2019

30.06.2019

30.06.2015

03.05.2020